

Importanța comunicării în procesul educațional

Importance of communication in educational process

Cristina Dumitru (Tăbăcaru), lector universitar, doctor, Universitatea din Pitești

Summary

The article presents an analysis of verbal and nonverbal communication from an educational perspective, as well as in terms of recovery seriously and profound disabled people who build their communicative behaviors mainly on nonverbal communication. The theoretical study reviews the main theories of communication in Romanian educational and psychological literature, but also foreign one, focusing on theories that have founded the basis of alternative and augmentative systems of communication, developing a new paradigm-approach to students with disabilities. The theoretical results identified by the study refers to the functions and effects of communication towards people with severe and profound disabilities, knowledge that will contribute to highlighting these issues with regard to educational activities for students with disabilities. Ways that could form the basis of unlocking the communication process of these students were suggested, a process which can subsequently build the whole educational process.

Keywords: communication, disability, nonverbal communication, education.

Rezumat

Articolul prezintă o analiză a comunicării verbale și nonverbale din perspectiva pedagogică și de recuperare a persoanelor cu dizabilități grave și severe care își construiesc comportamentele comunicative preponderent pe comunicarea nonverbală. Studiul teoretic trece în revistă principalele teorii ale comunicării din literatura de specialitate românească, dar și străină, cu accent pe teoriile care au stat la bază formării unor sisteme alternative și augmentative de comunicare, dezvoltând o nouă paradigmă de abordare a elevilor cu dizabilități. Rezultatele teoretice identificate de studiu se referă la funcțiile și efectele comunicării la persoanele cu dizabilități grave și severe care vor contribui la sublinierea cunoașterii acestor aspecte pentru desfășurarea activităților de instruire la elevii cu dizabilități. Sunt propuse modalități care ar putea sta la baza procesului de deblocare a comunicării la acești elevi, proces pe care se poate construi ulterior întreg procesul educațional.

Cuvinte cheie: comunicare, dizabilitate, comunicare nonverbală, educație.

Formarea, creșterea și devenirea persoanei umane se realizează doar prin comunicare. Studiarea comunicării este destul de recentă, iar fenomenul poate lua valențe importante dacă este studiat în situațiile de blocaj, de structurare și îngreunare, așa cum se realizează la persoanele cu handicap grav și sever sau la persoanele cu dificultăți de comunicare. Termenul de comunicare se prezintă sub forma unei „aglomerări conceptuale” (Pânișoară, 2006), iar înțelegerea și explicația acesteia a parcurs un traseu interesant și s-a modificat pornind de la modelul „telegrafului” (Shannon, 1949 citat de Pânișoară, 2006) și ajungând la cel al „orchestrei” (Watzlavick, 1967, 2000): fiecare teorie contribuie la crearea „unei imensități de mesaje” (Watzlavick, 1967, 2000) și idei.

Există numeroase teorii interesante care explică comunicarea, dar pentru utilitatea directă a studiului care se adresează elevilor cu handicap grav și sever, vom aminti și analiza doar acele teorii

care au stat la bază formării unor sisteme alternative și augmentative de comunicare, dezvoltând o nouă paradigmă de abordare a elevilor cu handicap. Studiul se adresează depistării condițiilor favorabile formării structurilor comunicaționale, a factorilor care determină denaturarea procesului de dezvoltare, a strategiilor și metodelor de dezvoltare și formare a comunicării adecvate în situații de viață care să folosească în final scopului și idealului educației speciale și anume integrării și incluziunii sociale. Fiind o activitate creatoare precum și un mijloc de persuasiune comunicarea a interesat oamenii încă din Antichitate, dar devine cu adevărat obiect de observație sistematică la începutul secolului XX, atunci când teoriile cu privire la comunicare sunt expuse în studii. În multe lucrări comunicarea este cercetată ca punte esențială de formare și dezvoltare a relațiilor interumane, ca modalitate de existență a acestora (J.C. Abric, L. M. Iacob, P. Watzlavick, D. Jackson, A. A. Leontiev, A. R. Luria, L. S. Vâgotski, C. Păunescu, E. Verza, Doru Popovici etc.). Ideile lansate și susținute de aceștia au stat la bază studiului de față. Recentele lucrări de sinteză, scrise în domeniul comunicării de către autorii S. Chelcea (2004, coord.), J. Lohisse (2002), I.O. Pânișoară (2003), A. Peretti, J. Boniface (2002) etc. reflectă intensitatea căutărilor în diverse domenii ale științelor referitor la fenomenul în cauză – sociologie, informatică, psihologie, educație.

Ce este comunicarea? Din punct de vedere cronologic, comunicarea este primul și cel mai important instrument spiritual al omului în procesul socializării sale. Capacitatea de a comunica reprezintă o premisă a procesului de construire a relațiilor interpersonale și de incluziune socială. Comunicarea începe încă din perioada intrauterină, se continuă cu primul țipăt al nou-născutului și răspunsul mamei, și se dezvoltă în procesul de interacțiune cu lumea din jur. Comunicarea este singurul mod de a învăța despre lumea exterioară și despre cine suntem. Identitatea de sine vine din felul în care interacționăm cu ceilalți. Au fost identificate o serie de motive sociale, trebuințe de natură socială, pe care ni le satisfacem prin comunicare: plăcere, afecțiune, includere, relaxare, control. (R. B. Rubin, E. M. Perse și C. A. Barbato, 1988, pg. 611).

Termen polisemic al „comunicării” pune probleme în toate științele sociale fiind utilizat ca un „fourre tout”, astfel apărând sub accepțiuni diferite. F. Daner (1967) citat de (Pânișoară, 2006), a identificat 17 definiții, fiecare punând accent pe un aspect particular, dar toate subliniază fundamentul comunicării - procesul social. Noi am identificat următoarea definiție: **comunicarea desemnează orice interacțiune socială de-a lungul unui mesaj, unde se subînțelege o relație între un emițător (E) care trimite un mesaj (M) și un receptor (R) de-a lungul unui canal.** Natura canalului precum și numărul emițătorilor și receptorilor sunt importanți pentru eficiența comunicării. De altfel, contează și dacă mesajul vine de la mai multe surse, dacă mesajul este intenționat sau nu, dacă se adresează mai multor receptori, dacă este captat/ înțeles sau nu. De asemenea și contextul face parte din categoria

elementelor care contribuie la construirea mesajului, precum și cultura, în sânul căreia se desfășoară actul de comunicare și care influențează semnificația mesajului. Celebra și controversată frază, „*nu putem să nu comunicăm*” – încearcă să pună în valoare faptul că noțiunea de comunicare este un proces social permanent/ continuu.

Cuvântul de origine latină “*comunicare*” înseamnă “*a face comun*”. Comunicarea umană se ocupă de sensul informației verbale, prezentată în forma orală sau scrisă și de cel al informației nonverbale, reprezentată de paralimbaj, mișcările corpului și folosirea spațiului. *Dicționarul de psihologie* oferă următoarea definiție „...**comunicarea reprezintă o relație între indivizi: comunicarea este în primul rând o percepție. Ea implică transmiterea, intenționată sau nu, de informații destinate să lămurească sau să influențeze un individ sau un grup de indivizi receptori**” (Norbert Sillamy, 1996, pg.53). Comunicarea reprezintă schimbul de mesaje între cel puțin două persoane, din care una emite (exprimă) o informație, iar cealaltă o recepționează (înțelege), cu condiția ca ambii parteneri să cunoască codul (să vorbească aceeași limbă). Comunicarea reprezintă procesul prin care informația este transmisă de la o persoană la alta, răspunsul receptorului la acesta, existența unui cod comun – limbaj comun. Comunicăm pentru a ne transmite ideile, sentimentele, emoțiile, părerile, pentru a influența, pentru a ne corela între noi rezultatele muncii, pentru a socializa. Limbajul verbal nu este singura conduită în comunicare, aici intervenind de asemenea limbajele nonverbale ca de exemplu mimica, gestul, tonalitatea vocii, limbajul trupului etc. Comunicarea este considerată o activitate umană, dar nu poate fi limitată doar la practicile ființei umane pentru că și animalele comunică (Chavin – 1982/1999, citat de Pânișoară, 2006), regăsindu-se sub anumite forme la animale și plante. De exemplu, albina indică printr-un dans, celorlalte membre ale stupului, locul în care se găsesc florile, distanța și calitatea nectarului (K. von Fnsch, citat de Pânișoară, 2006). Pini, plopii, arțarii răniți își avertizează congenerii despre vătămrile suferite, ceea ce are ca efect declanșarea în întreaga colonie a unui mecanism chimic de apărare împotriva agresorilor (P. Caro, 1983, citat de Pânișoară, 2006). Toate ființele vii au nevoie, pentru a supraviețui, de a fi informate atât asupra stării lor cât și asupra mediului exterior, iar semnalele utilizate sunt dintre cele mai variate: vizuale, electrice, sonore, ultrasonore, tactile sau chimice.

Un document creat de *National Joint Committee for the Communicative Needs of Persons with Severe Disabilities* definește comunicarea ca fiind: „**orice act pe care o persoană îl transmite sau primește furnizând sau obținând informații despre nevoile persoanei, dorințele, percepțiile, cunoștințele sau stările afective. Comunicarea poate deveni intențională sau non intențională, ar putea implica semnale convenționale sau non-convenționale, poate lua forme lingvistice sau non-**

lingvistice, și se poate manifesta prin cuvinte vorbite sau alte modalități" (Beukelman, D., Mirenda, P, 1999, pg.3).

Referitor la „alte modalități” de comunicare putem menționa **sistemele alternative și augmentative de comunicare (CAA)**, pe care *American Speech – Language – Hearing Association (ASHA)* le definește ca fiind: „o arie a practicii clinice, care încearcă să compenseze (în mod temporar sau permanent) lipsa comunicării verbale sau a deprecierii comunicării în general pentru persoanele cu tulburări severe de comunicare expresivă (de exemplu, limbajul verbal/ oral și scris grav afectat)” (1, 1989, pg. 107).

Mesajele pot fi **verbale** (adică orale, scrise și citite) sau **non-verbale** (exprimate prin semne, gesturi, desene, poze, pictograme etc.). «*Limbajul corpului*» reprezintă, de asemenea, comunicare. **Comunicarea nonverbală** este diferită de vorbire, include expresia facială, gesturi cu mâinile, brațele, postura, poziție și numeroase mișcări ale corpului sau picioarelor, stil vestimentar. Adesea, în fenomenul de **nonverbal**, sunt incluse și elementele **paralingvistice**, vocale, intensitatea, timbrul, erorile vorbirii, pauzele, durata discursului. Important este că acest sistem complex, comunicarea, este perceput și tratat ca un *element fundamental al existenței umane* («**La început a fost cuvântul...**», spune Biblia). Elemente concrete de teorie a comunicării apar încă de la *Platon* și *Aristotel*, care au introdus comunicarea ca disciplină de studiu (alături de filosofie, matematică) sub forma retoricii. Obiectul de studiu al comunicării devine astfel lumea întreagă «**interpretată ca o imensitate de mesaje**» («*interprété comme une myriade de messages*», (P. Watzlawick citat în Bateson, 1987, pg.2) care generează la rândul lor alte mesaje ce provoacă o reacțiune a propriilor surse. Tăcerea este un mijloc important în toate situațiile de comunicare, inclusiv în cea interpersonală. Există tăceri goale (când interlocutorul și-a finisat gândul, exprimarea) și tăcerile pline (unul dintre interlocutori încetează exprimarea), semn al înaintării în profunzime a dialogului. pentru a reflecta asupra interlocutorului său, a căuta, a se autostudia. Importanța comunicării nonverbale este atestată de numeroși cercetători, dintre care îl amintim pe *Albert Mehrabian (Tactics in Social Influence, 1969)*, potrivit căruia din totalul mesajelor emise de un individ, aproximativ 7% sunt verbale (numai cuvinte), 38% sunt vocale (tonalitatea vocii, inflexiunea și alte sunete specifice), iar 55% sunt mesaje nonverbale. După *Ray Birdwhistell*, componenta verbală în cazul conversației dintre doi indivizi ar deține sub 35%, iar comunicarea non-verbală 65%. Pe lângă componentele verbale și cele nonverbale ale comunicării putem aminti: cunoașterea partenerilor comunicaționali, relațiile interindividuale, autoreglarea comportamentului uman cu înregistrarea cunoștințelor dobândite, restructurarea lumii interne a participanților la comunicare.

B. F. Lomov (1984) citat de M. I. Lisina (2009, pg.32) a tratat comunicarea ca pe un fenomen primordial al psihologiei sociale, dându-i proporția unei teorii generale a psihologiei. Potrivit lui, momentul esențial al comunicării îl constituie interacțiunea dintre subiecți, parteneri de comunicare, cu sublinierea importanței pe care o are fiecare participant la comunicare. Acest proces este caracterizat de reciprocitate, de parteneriat, se realizează un schimb între parteneri: *un schimb de reprezentări, idei, interese, dispoziții, emoții, atitudini, valori* etc. Grație acestui schimb, individul își creează un fond spiritual comun, iar *experiențele* lui contribuie la însușirea și dezvoltarea continuă a acestuia.

M. I. Lisina (2009, pg.57) și colaboratorii au creat concepția **activității comunicative**. Autorii au studiat dezvoltarea comunicării la nou-născuți, în situații de interacțiune cu adulții, care într-o *baie de stimuli*, au devenit subiecți ai activității. Conform M.I. Lisina prima formă a activismului în plan genetic este comunicarea, iar aceasta este definită din acest punct de vedere ca fiind „*interacțiunea dintre persoane, orientată spre coordonarea și unificarea eforturilor cu scopul de a institui relații și a realiza un scop comun*” (M.I. Lisina, 1997, pg.22). În perioadele timpurii de dezvoltare psihică comunicarea se realizează concomitent cu alte activități ca jocul, acțiunile cu obiectele, mișcări etc., *motivată de obținerea de răspuns, de reacție, de satisfacere*. Această idee a fost dezvoltată și de alți autori și a fost valorificată și adaptată în abordarea elevilor cu handicap, unde fiecare inițiativă de a comunica a unei persoane cu handicap trebuie încurajată.

M.I. Lisina (1977, pg.34) evidențiază următoarele elemente de structură, caracteristici ale comunicării, precum și oricărei alte forme de activități.

- **Obiectul activității comunicative**, reprezentat de partenerii și participanții la comunicare, aceștia devenind subiecți activi, pentru că acționează intenționat sau nu asupra celuilalt. Obiectul devine subiect care se implică în comunicare ca personalitate cu toate componentele sale structurale: *experiență, capacități, caracter, voință, motive* etc. De aici ne putem îndrepta atenția către aruncarea copilului în situații de viață controlate, explicate și organizate conform nivelului intelectual al acestuia, pentru a-i *îmbogăți experiența de viață* pentru ca acesta să poată *participa activ și real la comunicare*.

- **Trebuința de comunicare**, scopul specificat de M.I. Lisina este cel de *cunoaștere și apreciere a celuilalt*, iar, pe această cale, de *autocunoaștere și apreciere de sine*. La persoana cu handicap sever această componentă este foarte slab structurată și se referă doar la identificarea persoanei ca mijloc de satisfacere a unor nevoi primare.

- **Motivele comunicării**, sunt definite, în baza teoriei lui A. N. Leontiev despre „*obiectualizarea*” imboldurilor, în proprietățile obiectului activității. La persoanele cu handicap, stabilirea motivelor pentru care un copil ar intra în relația de comunicare ar rezolva cea mai mare parte a programului terapeutic.

- **Acțiunile comunicative**, reprezintă unitățile elementare ale activității de comunicare, distingându-se aici: *acțiuni de inițiere* și *acțiuni de răspuns*. Scopurile acțiunii devin *sarcini ale comunicării*, iar operațiile prin care se realizează acțiunea – *mijloace ale comunicării*.

- **Produsele comunicării**, se referă la *rezultatul* general spre care a fost orientată comunicarea și sistemul de relații reciproce apărute în activitatea comunicativă. La elevii cu handicap ar reprezenta obținerea unui item sau activități dorite, refuzarea unui item sau activități nedorite.

Conform autorului *M.I. Lisina*, produsele centrale ale comunicării sunt *imaginea despre alți oameni și imaginea propriului Eu*.

Astfel sistemul creat de autorul rus poate fi preluat și adaptat explicării precum și creării de strategii și alternative de insistare asupra evidențierii și formării principalelor structuri componente ale procesului de comunicare, care devin astfel esențiale pentru realizarea idealului educativ – de socializare și incluziune a persoanei cu handicap. Geneza activității de comunicare a personalității depinde întru totul de atitudinea adultului. „*Absența atitudinii subiective a adultului față de copil sau insuficiența ei împiedică apariția trebuinței de a comunica și păstrează starea de „larvă” a copilului care nu a realizat potențialul său natural de a deveni om*” (*Lisina, 1997, pg. 23*). Trebuința de comunicare reflectă dependența omului de cunoașterea și aprecierea sa prin cunoașterea și aprecierea altor persoane.

Cercetători de prestigiu (*Watzlawick, P.T. – 1967, Slama-Cazacu și al. – 1973*) au sistematizat funcțiile limbajului. Astfel, putem aminti:

- *Funcția cognitivă*, de integrare, conceptualizare și elaborare a gândirii. Această funcție direcționează și fixează rezultatele activității de cunoaștere, permite explorarea și investigarea realității, îmbogățirea și clarificarea cunoștințelor.

- *Funcția expresivă*, de manifestare complexă a unor idei, imagini nu numai prin cuvinte, dar și prin intonație, mimică, pantomimica, gestică.

- *Funcția persuasivă* sau de convingere, de inducție la o altă persoană a unor idei și stări emoționale.

- *Funcția reglatorie* sau de determinare, conducere a conduitei altei persoane și a propriului comportament.

- *Funcția poetică* care centrează mesajul asupra lui însuși, îndeosebi asupra modalității sale de construcție.

- *Funcția ludică* sau de joc presupune asociații verbale de efect, consonante, ritmică, ciocniri de sensuri, mergând până la construcția artistică.

- *Funcția dialectică* este funcția de formulare și rezolvare a contradicțiilor sau conflictelor problematice.

- *Funcția reprezentativă*, denotativă, centrată asupra referentului, pentru desemnarea unor obiecte, fenomene, relații prin expresii verbale sau alte semne.

În cadrul personalității cele mai importante funcții dintre cele enumerate mai sus sunt funcția cognitivă, funcția comunicativă și funcția reglatoare. Ca funcții ale aceluiași sistem lingvistic, este indiscutabilă interacțiunea lor. În educația specială apare termenul de comunicare funcțională și se referă la funcția instrumentală a comunicării, cea de satisfacere a nevoilor de bază, a solicitării și a refuzului unor itemi, activități, de transferare a unui conținut (cerere, refuz, comentariu) de la o persoană la alta.

Comunicarea presupune un cod interiorizat, comun, care este în mod curent limba (limbajul verbal), împreună cu mijloacele de exprimare: mimică, gesturile, mișcarea și atitudinea corpului, organizarea spațială a comportamentului.

Limbajul verbal și scris sunt instrumente pe care le folosește ființa umană pentru a comunica și a împărtăși gânduri, idei și emoții. Limbajul reprezintă setul de reguli, împărtășit de indivizii care comunică. Vorbirea este exprimarea orală, este o modalitate prin care limbajul poate fi exprimat. Limbajul mai poate fi exprimat, de asemenea, prin scris, cântec, sau chiar gesturi, atunci când persoanele sunt afectate de tulburări neurologice și poate fi realizat prin mișcarea pleoapelor, clipirea ochilor sau mișcări ale buzelor pentru a comunica. Există mai multe limbi în lume, și fiecare include propriul sistem de reguli pentru fonologie (foneme sau sunete ale vorbirii, sau, în cazul limbajelor semnelor, forma mâinii), morfologie (formarea cuvintelor), sintaxă (formarea propozițiilor), semantică (semnificația cuvintelor și propozițiilor), prozodie (intonația și ritmul vorbirii), pragmatică (utilizarea efectivă a limbajului).

Comunicarea nonverbală are un număr de caracteristici care o distinge fundamental de *limbajul verbal*; motiv pentru a o distinge în cadrul unui sistem special de comunicare drept un canal de informare. Putem identifica următoarele câteva caracteristici fundamentale ale comunicării nonverbale. *Canale multiple* specifice comunicării nonverbale, primirea de informații simultan prin simțuri diferite (auz, vedere, miros, etc.) Ținând cont de aceste caracteristici putem planifica o stimulare a dezvoltării comunicării la elevii/ persoanele cu handicap sever și profund sau o exersare a abilităților comunicaționale. De exemplu, o caracteristică importantă a comunicării nonverbale este că aceasta se efectuează cu participarea diferitelor sisteme senzoriale: auz, văz, piele și simț tactil, recepție chimică (miros, gust), recepție termică (senzație de cald - rece). În procesul comunicării verbale sunt transmise, prin canalul auditiv, o parte din informațiile non-verbale, care sunt prezentate în sunetul vocii vorbite sau cântate, adică, în particularitățile fonetice (intonație, timbru, etc.) Prin analizatorul vizual sunt transmise caracteristici kinestezice ce însoțesc discursul, adică expresii faciale, gesturi, posturi, gesturi ale vorbitorului. Auzul și văzul, numite sisteme senzoriale de la distanță, sunt esențiale în procesul de

comunicare și de orientare a omului în lumea exterioară. Astfel, natura multisenzorială a comunicării nonverbale oferă ființei umane posibilitatea să perceapă diverse tipuri de informații, atât biologice, cât și sociale, din lumea exterioară. Este important de reținut că în procesul de comunicare verbală: în primul rând, are loc interacțiunea dintre toate tipurile de informații nonverbale, transmise prin diferite canale senzoriale, și în al doilea rând, interacțiunea dintre toate tipurile de informații nonverbale cu discursul real, al informațiilor verbale. Astfel, *demersul nostru instructiv-educativ va avea drept obiectiv - exersarea și stimularea acestor analizatori și simțuri.*

Mai jos expunem o abordare a limbajului și a comunicării expusă în *Sentence Trouble*, carte de buzunar concepută de organizația *The Communication Trust, The Dyslexia SpLD Trust and the Autism Education trust* ca rezultat al *Planului de acțiune cu privire la o comunicare mai bună* dezvoltat de Departamentul pentru sănătate și Departamentul pentru copii, educație și familie al organizației amintite mai sus. *Vorbirea* se referă la: producerea de sunete care formează cuvinte; exprimarea fluentă, fără ezitare, sau prelungirea/ repetarea cuvintelor sau sunetelor; vorbirea expresivă cu o voce clară, folosind tonalitatea, volumul, intensitatea și intonația pentru a sprijini semnificația. *Limbajul* se referă la exprimare și înțelegere: utilizarea cuvintelor pentru a construi propoziții, iar propozițiile pentru a construi conversații; aranjarea informației în ordinea corectă pentru a obține sens și semnificație; înțelegerea și surprinderea semnificației conversațiilor celorlalți. *Comunicarea* se referă la cum interacționăm cu ceilalți: utilizarea limbajului pentru a reprezenta concepte și gânduri; utilizarea limbajului în diferite moduri: de a întreba, a clarifica, a descrie etc.; reguli nonverbale ale comunicării; aptitudinea de a – i asculta pe ceilalți, de a lua și respecta rândul, de a menține subiectul; capacitatea de a vorbi cu ceilalți și de a lua cuvântul; capacitatea de a schimba modalitatea de comunicare (limbajul) pentru a se potrivi situației și persoanei cu care se comunică; capacitatea de a respecta și accepta perspectivele celorlalți, intențiile și contextul global; unii dintre copii și adulți folosesc metode nonverbale care utilizează semnele, gesturile, cărțile de comunicare sau echipamente electronice.

La persoanele cu handicap grav și sever funcțiile pe care se poate construi orice comportament comunicativ sunt cele **de captare/ solicitare a atenției; de exprimare a nevoilor personale și de a-și da sau a refuza consimțământul.** Modelul lui Lasswell a fost criticat și i s-au atribuit anumite dezavantaje (nemenționarea feed-back-ului, a zgomotului, conform modelului liniar), totuși în contextul studierii comunicării la elevii cu handicap grav și sever am făcut referire la modelul acestui autor pentru că este un model simplu, care este valabil și pentru comunicarea cu persoanele cu dificultăți severe și grave de comunicare. Referindu-ne la rezultatul comunicării, studiul literaturii ne-a ajutat să concluzionăm că acesta poate fi unul *intelectual* sau *cognitiv* (achiziționarea de noi cunoștințe, învățarea modului de a analiza, sintetiza sau evalua etc.), sau *afectiv* (schimbări de natură atitudinală, schimbări în

credițe, sentimente, emoții), sau *psihomotorii* (învățarea coordonării mișcărilor corporale precum și a comportamentelor verbale și nonverbale adecvate). Relevante pentru ambii parteneri în comunicare (emițător și receptor) sunt cultura și sistemul social în care are loc actul de comunicare.

Dacă încercăm să identificăm efectul comunicării la persoanele cu handicap grav și sever, atunci cu siguranță vom enumera:

- Eliminarea frustrării prin satisfacerea (exprimarea și înțelegerea de către celălalt) a nevoilor individuale;
- Validarea prezenței (eu îți recunosc și îți accept sistemul tău de comunicare, te ascult și te înțeleg);
- Acceptare și incluziune socială.

Astfel, este foarte importantă împuternicirea tuturor persoanelor, chiar și a celor cu handicap grav și sever, cu sisteme valide de comunicare, necesare pentru asigurarea calității vieții, prin procesul de luare a deciziilor personale și prin participare activă la viața din comunitate.

Studierea și înțelegerea legăturii dintre comunicare și învățare poate oferi soluții utile la provocările apărute în abordarea educațională a elevilor cu handicap grav și sever. Rolul comunicării în învățare constă nu doar în lărgirea orizontului uman ci și în înlesnirea dezvoltării aptitudinilor de învățare, care au un caracter obiectual. De asemenea, reprezintă și condiția necesară formării intelectului uman în general, mai ales în domeniul proceselor de atenție, percepție, memorare și de gândire. Comunicarea reprezintă o condiție obligatorie și absolut necesară pentru formarea unor calități atât simple, cât și complexe, care construiesc o ființă capabilă să trăiască printre oameni. Astfel, comunicarea este importantă în orice activitate concretă și contribuie la formarea caracteristicilor tipice ființei umane.

Comunicarea îndreptată spre acțiunea de educare și recuperare a personalității, stabilirea direcțiilor corecției laturii comunicative a personalității; identificarea condițiilor optime de dezvoltare a caracteristicilor comunicaționale, motivele, scopurile acesteia, actualizarea motivației cu luarea în considerare a vârstei, sexului, profesiei celor care comunică, căutarea unei forme optimale de organizare a comunicării prin desfășurarea de către persoane a unor forme concrete de activitate, crearea unor instrumente sigure de diagnosticare cu scopul de a identifica nivelul caracteristicilor personalității, care formează „blocul comunicativ” sunt principalele direcții ale studiului nostru. Cercetătorul român Gh. Dumitriu (1998, pg. 70-85) a abordat relația comunicării cu activitatea intelectuală în contextul învățării. Gh. Dumitriu consideră că reușita activității de învățare depinde de caracterul sarcinii, de competența elevului, de compatibilitatea cognitiv-preferențială și capacitatea de promovare a propriilor idei.

În relația de comunicare profesor – elev pot fi observate două tipuri de relații: prima, este cea în care profesorul activează capacitățile intelectuale ale elevului, mobilizează voința acestuia sau, a doua direcție, când profesorul cu incapacitatea conducerii situației blochează activismul intelectual al elevului, atrage trăiri negative, demoralizează, îi învață pe elevi să fie neîncrezători, nesiguri, să nu vadă utilitatea și eficiența comunicării. Comunicarea ocupă un loc important în activitatea cadrului didactic. Specificul comunicării educaționale constă în delimitarea clară a rolurilor sociale și a pozițiilor funcționale ale subiecților: profesor – elev. Profesorul este cel care orientează procesul învățării, și, mai ales, cel care evaluează. În aceste circumstanțe se formează stilul de comunicare care trebuie să fie unul de stimulare și încurajare, care determină în mare parte succesul și eficiența în educație, relațiile interpersonale în grup și influența lor asupra formării personalității. K. Lewin a identificat și descris 3 stiluri de conducere: autoritar, democratic, liberal. În literatura de specialitate am identificat încurajarea eficientă și neeficientă (P. Massen, J. Conjer ș.a. în Bolboceanu A., 2007, pg. 167). Educația este un proces interactiv care utilizează preponderent comunicarea verbală pentru a face să învețe, iar observația și accentul sunt adesea îndreptate spre verbal, adică spre schimbare verbală și producția verbală. Comunicarea nonverbală, modalitățile corporale utilizate pentru a comunica au fost atent studiate (Zimmerman); în cercetările cele mai recente, comunicarea nonverbală e considerată ca un comportament aparte care intervine în practica verbală, drept sprijin. Totuși, acest subiect este regăsit în marea majoritate în studiile care au în atenție învățarea și dezvoltarea comunicării la elevii cu handicap sau la elevii nonverbal. Beneficiarii utilizării acestui tip de comunicare ar putea fi și cei care nu au dificultăți de învățare prin suportul oferit informației verbale (o informație augmentativă care vine pe alte căi alternative). Actual, miturile și temerile cu privire la blocarea apariției limbajului verbal în cadrul utilizării sistemelor nonverbale au fost spulberate.

Impactul comunicării din perspectiva teoriei psihosociologice a inteligenței. Reprezentanții teoriei psihosociologice (*J. Piaget, S. A. A. Leontiev, A. R. Luria, L. S. Vâgotsky, A. S. Macarencu*) au studiat influența comunicării asupra dezvoltării intelectuale în diferite medii sociale – favorizate și nefavorizate. Astfel a fost identificată importanța calității situației de interacțiune socială. Pentru a avea un efect pozitiv, interacțiunea socială trebuie să impună participanților săi *cooperare* și *comunicare liberă*. Interdicția de comunicare verbală și structura ierarhică a grupului diminuează efectul de dezvoltare a interacțiunii sociale. Sinteza modalităților de abordare a impactului comunicării asupra sferei cognitive a permis să relevăm următoarele puncte convergente: comunicarea este recunoscută drept *factor important* pentru dezvoltarea psihică umană; *activitatea comunicativă* reprezintă domeniul prin care individul uman stabilește relația cu societatea, și dobândește *experiență socială*; există anumite *raporturi* între dezvoltarea intelectuală și activitatea comunicativă. Se constată, pe cale experimentală,

că ultima influențează dezvoltarea intelectuală în anumite perioade de dezvoltare în ontogeneză. Diverși autori menționează influența inteligenței asupra sferei comunicative; profilul cognitiv obținut în comunicare *nu este același* pentru fiecare participant la comunicare. Există anumite caracteristici ale situației de interacțiune sau particularități individual – psihologice mediatore ale influenței comunicării asupra sferei cognitive.

Deficitul de comunicare cu adultul influențează negativ asupra dezvoltării copilului încetinind tempoul dezvoltării psihice generale, provocând chiar și regres, dacă această deprivare se instalează mai târziu. Această afirmație demonstrată și susținută unanim poate fi transferată și persoanelor cu handicap grav și sever, în sensul oferirii unui bagaj de situații și experiențe comunicaționale (cu anumite specificități, de exemplu la cei cu autism), chiar dacă avem impresia că nu ne înțelege, că nu are efect comunicarea noastră, pentru că aceștia se pot afla la stadiul pre-verbal, la fel ca și bebelușii (și totuși nimeni nu își pune problema că bebelușii nu ne-ar înțelege, nu înțeleg limbajul nostru). Aceeași atitudine și disponibilitate o putem oferi și persoanelor cu handicap grav și sever, iar efectul cu siguranță nu va întârzia să apară. Studiile arată, că *activismul cognitiv, dezvoltarea limbajului, diferențierea relațiilor cu alte persoane, evoluția negației, constituirea autoconștiinței* are loc în comunicare. Se constată, spre exemplu, caracteristicile cantitative și calitative ale activismului cognitiv, care are bază naturală, sunt determinate de comunicare. Pe baza unei analize minuțioase a tuturor faptelor empirice amintite mai sus.

M. I. Lisina (2005, pg. 46) evidențiază următoarele aspecte ale influenței comunicării asupra dezvoltării psihice generale: primul și cel mai important aspect este accelerarea dezvoltării psihice în *comunicarea cu adultul*; în comunicarea cu adultul se dezvoltă capacitatea copiilor de a depăși situațiile dificile, barierele psihologice, care frânează dezvoltarea; activitatea comunicativă corect organizată cu copiii îi poate ajuta pe aceștia să depășească unele defecte ale educației, spre exemplu, comportamentul ambivalent.

Sursele dezvoltării comunicării copilului: adultul reprezintă o *sursă bogată de influențe fizice*, încă de la început adultul îl bombardează cu diverși stimuli pentru toți analizatorii: auz, văz, miros, tactil, olfactiv, gustativ. O altă cale de influență a comunicării asupra dezvoltării psihice este *îmbogățirea experienței* copilului. În comunicarea cu adultul, copilul descoperă o gamă bogată de sentimente și atitudini specifice umane: bucuria de a fi apreciat, compătimit, susținut, de a se bucura, de a interacționa cu alții și a-i ajuta. De multe ori adultul înaintează sarcini de învățare care sunt acceptate ușor în contextul comunicării, iar soluționarea lor îi conduce spre progres în dezvoltarea psihică. O cale de stimulare a comunicării este cea de *consolidare a succeselor copilului, susținerea și, eventual, canalizarea eforturilor sale*. În comunicare adultul prezintă copilului *modele de acțiune* pe care copilul

și le poate însuși prin imitație. La persoanele cu handicap grav și sever adesea această capacitate de imitare este redusă sau nedefinită (mai ales la persoanele cu autism unde ea adesea lipsește), dar care poate fi exersată, stimulată, activată, astfel încât numeroasele exerciții care lucrează această arie sunt foarte utile și sunt premergătoare unui program specific de dezvoltare și stimulare a comunicării. În studiul nostru experimental, am valorificat mult această idee, încercând prin numeroase exerciții să dezvoltăm și să stimulăm capacitatea de imitare la subiecții cu handicap grav și sever. Putem confirma că capacitatea de imitație poate fi însușită și exersată prin multe repetiții și încercări.

Bibliografie:

1. American Speech-Language-Hearing Association. (1991). Report: Augmentative and alternative communication. ASHA, 33 (Suppl.5), pg. 9 – 12.
2. Bateson, G., Ruesch, J., (1987). Communication & Société (preluat de pe <http://inventin.lautre.net/livres/Bateson-Communication-et-societe.pdf> la 15.12.2008).
3. Beukelman, D., R. (1991). Magic and cost of communicative competence. Augmentative and alternative communication, 7, pg. 2 – 10.
4. Beukelman, D., R. (1995). On the shoulders of those who have gone before. Augmentative and Alternative Communication, 11, 1. Retrieved November 21, 2003, descărcat de pe <http://aac.unl.edu/SW/newas4b.html> la 17.10.2009.
5. Beukelman, D., R., McGinnis, J., Morrow, D. (1991). Vocabulary selection in augmentative and alternative communication. Augmentative and alternative communication, 7, pg. 171 – 185.
6. Bolboceanu A., (2007). Psihologia comunicării. Chișinău: Univers Pedagogic.
7. Chelcea, S. (coord.) (2004). Comunicarea nonverbală în spațiul public. București: Tritonic.
8. Leontiev, A., (1969). Deiatelinosti. Soznanie. Licinosti. Moscva: IMU, pg. 27.
9. Lisina, M., I., (2009). Formirovanie licinosti v obșcenii. Sankt – Petersburg: Piter.
10. Luria, (1979). Yazâk y soznanye, Moscva, pg. 159.
11. Păunescu, C., (1973). Dezvoltarea vorbirii copilului și tulburările ei, București: EDP.
12. Păunescu, C., (1973). Limbaj și intelect. București: Editura Științifică.
13. Păunescu, C., (1976). Deficiența mintală și procesul învățării. București: EDP.
14. Păunescu, C., (2001). Psihopedagogie specială integrată: handicapul mintal, handicapul intelectual, București: Pro Humanitas.
15. Păunescu, C., (coord.) (1999). Terapia educațională integrată. București: Pro Humanitas.
16. Păunescu, C., Mușu, I., (1990). Recuperarea medico-pedagogică a copilului handicapat mintal. București: Ed. Medicală.
17. Pânișoară, I., O., (2003). Comunicarea eficientă. Metode de interacțiune educațională. Iași: Polirom.
18. Piaget, J., Inhelder, B. (2005). Psihologia copilului. Chișinău: Cartier.
19. Popovici, D., (1999). Elemente de psihopedagogia integrării. București: Pro Humanitas.
20. Popovici, D., (2000). Dezvoltarea comunicării la copiii cu deficiențe mintale. București: Pro Humanitas.
21. Popovici, D., (2005). Aspecte ale proiectării curriculare la elevii cu deficiențe severe. Revista Educația 21. Nr.2. Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință.
22. Popovici, D.V. (2007). Orientări teoretice și practice în educația integrată. Arad: Ed. Universității Aurel Vlaicu.

23. Rubin, R. B., Perse ,E. M., Barbato, C. A., (1988). Conceptualization and Measurement of Interpersonal Communication Motives. *Human Communication Research*, 14, 602-608.
24. Salma-Cazacu, T., (1959). *Limbaj și context*, București: Editura Științifică.
25. Salma-Cazacu, T., (1999). *Psiholingvistica – o știință a comunicării*. București: All Educațional.
26. Sillamy, N., (1996). *Dicționar de psihologie*. București: Larousse, pg.53.
27. Tăbăcaru (Dumitru), C., (2010). *Limbajul nonverbal în educația și recuperarea elevilor cu autism*, în *Repere – Revistă de Științele Educației*, an. III, nr.3, București: Editura Universității București.
28. Tăbăcaru (Dumitru), C., (2012). *Comunicarea alternativă și augmentativă și incluziunea educațională. accesibilizarea actului didactic pentru persoanele nonverbal*, în *Repere – Revistă de Științele Educației*, nr. 5, București: Editura Universității București.
29. Vâgotsky, L., S., (1993). *Defectologie et deficiences mntale*. Delachaux et Niestle: Paris
30. Verza, E., (1973). *Conduita verbală a școlărilor mici*. București: EDP.
31. Verza, E., (2005). *Comunicare totală*. *Revista de psihologie*, 2, pg. 11 – 21.
32. Verza, E., Fl., (2004). *Afectivitate și comunicare la copiii aflați în dificultate*. București: Ed. Fundației Humanitas.
33. Verza, F., E., (2004). *Îmbunătățirea comunicării interpersonale prin terapia de învățare structurată*. *Revista de psihopedagogie*. Nr 2. București: Ed. Fundației Humanitas.
34. Verza, F., E., (2004). *Îmbunătățirea comunicării interpersonale prin terapia de învățare structurată*, *Revista de psihopedagogie*, 2, 15-27.
35. Watzlawick, P., (1967). *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interaction Patterns, Pathologies, and Paradoxes*, W.W.Norton & Company, New York, London.

Primit 14.06.2016